

15. yüzyıl sonlarında, Zonchio'da savaşan Venedik ve Türk gemileri, 1585, Biritish Museum, *The Fifteenth Century, Margaret Aston, W.W. Norton & Company Inc., Londra, 1979.*

OSMANLI'NIN AVRUPA İLE BARIŞIKLIĞI: KAPİTÜLASYONLAR VE TİCÂRET

Halil İnalcık

HAÇLILAR DÖNEMİ

Ortaçağ'da İslâm Dünyası ve Hıristiyan Avrupa, iki uzlaşmaz rakip, savaş hâlinde idiler (İlk Haçlı Seferi 1097'de Selçuklu Anadolusu üzerinden Kudüs'e, son Haçlı Seferi 1270'te Tunus'a). Daha sonra Osmanlılar'a karşı on dört Haçlı seferi plânlanmıştır. Papalık ve Bizans ittifakıyla ilk Haçlı seferi, Osmanlılar'ı Rumeli'den atmak amacıyla 1359'da yapılmıştır. Niğbolu (1396) ve Varna (1444) seferleri gerçek anlamda son Haçlı seferleri sayılabilir[1].

Haçlılar, Güney-Doğu Anadolu, Suriye ve Filistin'de küçük devletler kurdular ve o zaman medenî şehir hayatı, teknoloji ve yaşam tarzı bakımından daha yüksek bir düzeyde olan komşuları Müslümanlar ile yakın sosyal ve ekonomik ilişkiler içine girdiler. Doğu'nun lüks maddeleri, özellikle pamuklu ve ipekli kumaşlar ve dokuma teknikleri, baharat, boyalar, sabun,

[1] Bkz. H. İnalcık, "The Ottoman Turks and the Crusades", yay. K. Setton, *A History of the Crusades*, VI, Madison: 1989; A. Sevim ve E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK, 1995; Kültür tarihi bakımından şu önemli eser: C Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Edinburgh: 1999.

parfümeri gibi maddelerin tüketimi Avrupa'da yayıldı. Bu ilişkiler, özellikle Yakın-Doğu ile İtalyan şehirleri arasında yoğunlaştı (1291'de Akka'nın düşmesiyle Suriye'de son Haçlı dayanağı son buldu). Ortaçağ'da Akdeniz adaları, Sicilya (827), Kıbrıs (805), Rodos (807), ve Girit (825) Araplar'ın kontrolü altında idi. Tunus'ta donanma sahibi Arap Aglebîleri (801-909) bu fetihlerden sorumlu idiler. Avrupalılar ancak Haçlı seferleri ile Akdeniz'de egemen oldular. Kıbrıs'ı 1191'de Haçlılar zaptetti.

Orta Asya, İran ve Anadolu'da egemen Selçuklu İmparatorluğu ile Mısır'da egemen Fatımî ve Eyyûbîler (968-1250) zamanında Avrupa ile ticâret ilişkileri çok gelişti. Anadolu Selçuklu Sultanları Kıbrıs kralları ve Venedikliler'e 1207'de ticârî kapitülasyon güvenceleri vermişlerdir.

Bu sıkı ticâret ilişkileri üzerinde Orta Doğu'nun derin ve kapsamlı etkisini en açık ve kesin biçimde gösteren kanıt, F. B. Pegolotti'nin *La Pratica della Mercatura* adlı eseridir.[2] Orada ölçülerin Arapça adlarla anılmış olması dikkate değer. Daha sonra Moğol cihan imparatorluğu (1216 - 1368), Çin'den Akdeniz ve Karadeniz'e kadar transkontinental yollar üzerinde gidiş gelişi güvence altına alınca (*Pax Mongolica*, Marco Plolo'ların seyahati, 1271), Doğu-Batı ticâreti daha büyük bir ivme kazandı. Ucuz Çin ipeği çok miktarda Akdeniz'e gelmeye başladı ve Avrupa'da ilk ipek sanayii Toscana'da Lucca'da 1250'lerde kuruldu. Kervanlar Orta Asya yollarından Kırım'da Solgat, Kefe limanlarına, Anadolu'da Ayas'a varıyor, oradan İtalyanlar tarafından satın alınıyordu.

Haçlılar, Kudüs ve Suriye'den Akka'nın düşmesiyle tamamıyla atılmış bulunuyorlardı (1244'de Kudüs, 1268'de Antakya yeniden Müslümanlar eline geçmiş, bu mücadelede Anadolu Selçuklu Sultanları Selâhaddin Eyyûbî ile işbirliği yapmışlardı). Akka'nın düşmesi üzerine Papa, Memlûk ve Türk ülkelerine karşı ambargo ilân etmiş, bunun üzerine Batı Anadolu limanlarından hareket eden Türk gazileri, (başlıca Umur Gazi) Doğu Akdeniz ve Ege'de Lâtin Hıristiyan kolonilerini ve deniz trafiğini vurmaya başlamışlar, onlara karşı Cenevizliler'in dahil olduğu Haçlı saldırıları örgütlenmişti.[3] 1291-1361 dönemi İslâmî gaza ve Hıristiyan Haçlı mücadelesinin tırmandığı bir dönemdir. İlkin Batı Anadolu Gazi Beylikleri, 1390'dan sonra Osmanlılar bu mücadeleyi başarıyla sürdürmüşler ve Memlûkler'le işbirliği yapmışlardır (1424-1426 Memlûkler'in Kıbrıs'ı işgâli, II. Bayezid'in Kızıldeniz'de Portekizliler'e karşı mücadelede Memlûkler'e yardımları).

[2] Pegolotti'nin tüccarlar için yazdığı bu rehber ve benzerleri hakkında Pegolotti'nin kitabını yayımlayan A. Evans'ın (Cambridge, Mass. 1996) önsözüne bakınız.

[3] H. İnalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinishe Forschungen*, IX (1985), 105-126.

Marino Sanudo'nun Haçlı Seferi için hedef olarak Batı Anadolu beyliklerini göstermesi (1321) tarihinden beri Türkler Avrupa'nın korkusu olmuş, bu korku İstanbul'un fethiyle doruğa ulaşmıştı. Gırnata'nın fethi (1492), İstanbul fethine karşı Hıristiyanlığın zaferi olarak Avrupa'nın her yerinde sokaklara dökülen halk tarafından dînî alaylarla karşılanmıştı. İşte Kristof Kolomb böyle bir atmosferde, tam da Gırnata zaferinin coşkusu içinde kraliçe Isabella'dan destek aldı. Kolomb, Marco Polo'yu okumuş ve Çin'de Hanbalık (Peking)'da Kubilay Han'ın merkezinde bir Nestûrî Hıristiyan baş piskoposluğu kurulduğunu öğrenmişti. Kezâ İran Moğolları, Anadolu Türkmenleri'nin baş düşmanıydı. Moğollar, Haçlı ordularının hareket merkezi saydıkları Küçük Ermenistan'ı (Çukurova bölgesi) himayeleri altında tutmakta idiler.

Memlûkler'e karşı Moğollar'la Avrupa sarayları arasında karşılıklı elçiler gidip geliyordu. Argun'un (1284-1291) Nestûrî Hıristiyan elçisi Papa IV. Nikola'ya Han adına şöyle diyordu: "Han, Katoliklerle dostlukla birleşmekte ve Suriye ve Filistin'i ele geçirmeyi önermekte ve Kudüs'ün fethi için işbirliğimizi istemektedir". Moğollar'la Batı Hıristiyan dünyası arasında ilişkiler bundan sonra da devam etti.

1489'da Memlûk Sultanı Kayıtbay (1468-1496) İspanya'ya bir elçi heyeti göndererek Gırnata Müslümanları'nı tacizden vazgeçilmesini, yoksa kendi ülkesindeki Hıristiyanlara karşı harekete geçeceğini bildirmişti. Herhalde Gırnata önünde (1492) İspanyollar ve Kolomb için gündemdeki büyük konu, İslâm-Hıristiyan mücadelesi idi. Hint Okyanusu'na egemen olan Portekizliler'e karşı Memlûkler'in Süveyş'te bir donanma yapmaları için II. Bayezid malzeme, usta ve kaptanlar gönderecektir. Memlûkler'in ülkesi Osmanlı İmparatorluğu'na katıldıktan sonra (1516-1517), Endülüs Müslümanları'nın (Moriscolar) himayesini Osmanlılar ciddî şekilde üstlenecekler, Batı Akdeniz'de Osmanlı gazileri geniş ölçüde faaliyete geçeceklerdir (Kemal Reis, sonra Baba Oruç ve Hayreddin).

Osmanlı ve Büyük Coğrâfî Keşifler

Kolomb'un Yeni Dünya'yı keşfi (1492), bir bakıma, Akdeniz'de Hıristiyan dünyası, özellikle İspanya ile Osmanlı arasındaki mücadele ile ilişkili görünmektedir.[4] Kolomb, günlük notlarında onu harekete geçiren gerçek faktörün, İslâm dünyasını geriden çevirerek Doğu'daki Hıristiyan dostu Moğol Hanı ile doğrudan ilişki kurmak, Hindistan ticâreti için deniz yolunu açmak, Batı ve Doğu Hıristiyanları'nın işbirliğiyle Kudüs'ü (Jerusalem) almak olduğunu açıklar. İspanyol hükümdarları Isabella ve Ferdinand, Gırnata'yı 2

[4] A. Hamdani, "Colombus and the Recovery of Jerusalem", *JOAS*, 59-1 (1979), 5-28.

Ocak 1492'de almışlar ve Kolomb orada onların sağladığı imkânlar sayesinde çağ açan keşfini, Amerika'nın keşfini (12 Ekim 1492) başarmıştır. Hamdani, haklı olarak bu iki girişimin, İspanya'da egemen *reconquista*, yani İslâm'a karşı Ortaçağ Haçlı hareketi ile açıklanması gerektiğini vurgular.[5] Batı dünyasını Hindistan'a denizden doğrudan bir yol aramaya iten stratejik faktör ise, Fâtih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) İstanbul'u fethi, Levant'ta Ceneviz kolonilerini (Pera 1453, Midilli 1462, Kırım'da Kefe, 1475 ve Kopa 1479) almasıdır. Bunun üzerine Cenevizliler yeni plânlar peşinde koşuyor, kaynaklarını *reconquista* temsilcisi İspanya üzerine çeviriyorlar. XIV ve XV. yüzyılda hızla büyüyen Avrupa ekonomisi altın ve gümüş darlığını her gün daha fena hissediyor, *Eldorado*'ya Osmanlı-Türk egemenliği ötesinde bir yol bulacağını ümit ediyordu. Osmanlılar, Avrupa ekonomisinin belli başlı gümüş kaynaklarından birini, Bosna-Sırp gümüş madenlerini ele geçirmişti (Fâtih'in ilk seferleri 1454-1463 Sırbistan ve Bosna'da bu maden bölgelerini fethetmeye yönelmişti). Daha II. Murad (1421-1444, 1446-1451) zamanında Osmanlılar, İtalya'ya gümüş ihracını yasaklamışlardı.[6] Avrupa'da gittikçe artan para sıkıntısı, Türkler'e karşı Papalar'ın Haçlı seferi girişimlerini bir zaruret olarak hissettiriyordu. 1453-1495 dönemi, Avrupa'da Haçlı girişimlerini en yoğun dönemini oluşturmuştur.[7] *Kayser-i Rûm* unvanını benimseyen Fâtih'in büyük plânları, İstanbul'dan sonra Roma'yı da alarak kendi egemenliği altında Roma İmparatorluğu'nu canlandırmayı içeriyordu.[8] Hamdani haklı olarak bu atmosferle Kolomb'un zihniyeti arasındaki bağı belirtmektedir.

Kolomb'u bu maceraya iten düşünce, Samuel Morison'un sözleriyle "Kolomb'un Ortaçağ'a özgü imanı onu modern bir çözüm şekline itmiştir, yani dünyada yayılma".[9]

John Phelan'a göre,[10] "Kolomb Haçlı geleneğini, kendisinin Mehdi olduğu gibi bir apokaliptik düşünceyle özdeşleştirmiştir".

Portekizliler'in Hint Okyanusu'na varmalarından (1498) önce, Avrupa Hint-Çin mallarını Yakın Doğu üzerinden almakta idi. Mısır ve Suriye kadar Anadolu, özellikle *Pax Mongolica* döneminde (1230-1300), kıtalararası ticârette başta geliyordu. Anadolu'yu kesen Tebriz-Sivas-Kayseri büyük kervan yolu, oradan İskenderun körfezinde Ayas'ta, yahut Konya üzerinden Antalya veya Ayasolug'ta (Aios-Theologus), Akdeniz'e varıyordu.[11] Avrupalılar'ın doğrudan Hindistan ve Çin'e erişme çabaları sonucu (great geographic discoveries), Avrupa'nın dünyada yayılışı, cihan tarihinde gerçekten yeni bir çağın başlangıcı olmuştur (Vasco da Gama Hindistan'da: 1498).

Burada belirtmeye çalıştığımız nokta şudur: Avrupalılar'ın bu çabaları arkasında, ekonomik nedenler yanında, Osmanlı'nın Fâtih Sultan Mehmed devrinde İstanbul ekseninde Anadolu ve Balkanlar'a tam egemen olması, Karadeniz'de Ceneviz egemenliğine son vermesi önemle hesaba katılmalıdır.[12]

Bu tarihlere doğru Batı Afrika kıyılarında keşfiyâtı başlatan (1434'de Bajador Burnu aşılıyor) Portekiz prensi Henry'dir. Henry, *İsa tarikatı* (*Order of Christ*) kaynaklarını kullanan mutaassıb bir Hıristiyan'dı. Fâtih döneminde Portekiz, Afrika'nın zenginlik kaynaklarını (esir ticâreti, altın, fildişi) işleterek zengin bir memleket durumuna gelmiş olup Kastilya (İspanyol) kralını kıskandırıyordu. Kastilya kralı, Portekiz'in altın ticâretinde tekelini tanıdı. İstanbul, Osmanlı egemenliğine geçince, Papalık tüm Avrupa'da bir Haçlı seferi için var gücüyle çalışmaya başladı, bu arada zengin Portekiz'e de başvurdu. Portekiz kralı bu daveti, ticâret rakibi Müslüman Fas'a karşı bir sefer yaparak yerine getirdi (1458). Portekizli Bartholomeus Diaz, 1487'de Ümit Burnu'nu geçerek Hint Okyanusu'na girdi. Orta Doğu karayolu üzerinden Hindistan'a varan Pedro de Lovilha gönderdiği raporlarda Hint Okyanusu'nda Portekiz donanması ve toplarına karşı duracak bir kuvvet bulunamadığını bildirmekte idi.

Tekrar edelim, İstanbul fethi ve Karadeniz'de Osmanlı egemenliği yerleşince ve Boğazlar tam Osmanlı kontrolü altına girince (1463 Çanakkale ve Kilidülbahr inşâsı), Cenevizliler büyük sermayelerini işletmek üzere yeni faaliyet alanları aramaya başladılar, İspanya ve Portekiz' yöneldiler. İspanyol Kanarya Adaları ve Madeira'da şeker plantasyonları Ceneviz girişimiyle meydana geldi. XV. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'nın şeker ihtiyacının büyük kısmını Ceneviz ve Floransalı tüccar eliyle bu adalar karşılamakta idi.[13] Daha önce Avrupa, şekeri Orta Doğu'dan (Mısır ve Kıbrıs) ithal etmekte idi. Cenevizli Kolomb, Müslüman Gırnata önünde 1492'de İspanyol hükümdarları hizmetine giriyor, Osmanlı'yı geriden çevirme plânını sunu-

[5] A. Hamdani, *ibid.*, 39.
[6] "II. Murad", *İslâm Ansiklopedisi*, (MEB).
[7] Bu konuda N. Iorga'dan sonra şimdi ayrıntılı bir tasvir için bkz. K. Setton, *The Papacy and the Levant*, I-IV, Philadelphia: 1986-1989.
[8] F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton: 1978; Türkçe çevirisi, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2002, ilk bölüm.
[9] "His medieval faith impelled him to a modern solution: expansion. If the Turk could not be pried loose from the Holy Speulcre, by ordinary means, let Europe seek new means overseas: and he, Crostopher the Christ-bearer would be humble yet proud instrument of Europe's regeneration": cited by A. Hamdani, 39.
[10] *Ibid.*, 40

[11] W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, I, Leipzig 1936; I. V. Magalhaes Godinho, *L'économie de l'empire portugais aux XV e et XVI e siècles*, Paris: 1969.
[12] Bkz. "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), VII (1957), 506-535.
13 R. Davis, *The Rise of Atlantic Economies*, NY: Cornell Univ. Press, 1984; R. Davis, *Aleppo and Devonshire Square: English Traders in the Levant in the Eighteenth Century*, London: 1967.

yordu. Birkaç yıl Portekiz'de kalmış olan Kolomb, Portekizliler'in teknoloji başarılarından yararlanmıştır. (özellikle 1456'ya doğru keşf olunan *quadrant* âleti ve Atlantik'e dayanıklı *Karavel* denilen gemi). Özetle, 1453'ten başlayarak Karadeniz ve Ege'de Osmanlı kontrolünün yerleşmesi, Batı'da keşfiyatı hazırlayan gelişmeler arasında dikkatle göz önüne alınması gereken bir gelişmedir. Hıristiyan Avrupa ile Müslüman Ortadoğu arasında siyâsî-dinî mücadele yanında ticârette işbirliği daha az önemli değildir.

AVRUPA DEVLETLERİNE VERİLEN TİCÂRET İMTİYAZLARI

İslâm dünyasında kapitülasyon imtiyazları için en çok kullanılan *şurût, uhûd, amân* terimleri bu belgelerin niteliğini belirler. Bu maddeleri içeren belgeye *'ahdnâme*, Arap memleketlerinde *kitâb amân* veya *marsûm* denir.[14] *Şurût,* (maddeler, şartlar), Lâtince'ye *capitula (şartlar, fasıllar, maddeler)* diye çevrilmiştir. Buradan Fransızca *capitulation* kelimesi türemiş olup, terime *teslim olma* anlamı verilmesi tamamıyla yanlıştır. Kapitülasyonlar, XVIII. yüzyıldan itibaren iki taraf arasında kararlaştırılmış andlaşma niteliğini alınca, kelime bu biçimde anlaşılmış görünüyor. Aslında *'ahdnâme,* pâdişahın tek taraflı olarak *'ahd* (yemin) ile verdiği güvenceleri içeren bir çeşit *berat* veya *nişan* (Arapça *marsûm*) dır. Bu çeşit *'ahdnâme* şu prensibe dayanır: İslâm hukukuna göre, *Dârü'l-harb*'den, yani İslâm'ın egemen olmadığı harp bölgesi memleketlerden güvencesiz gelen yabancılar, esir veya katledilirdi. Devlet reisi veya herhangi bir Müslüman, bu gibilerin ikameti, şahısları, malları, ibadet-ticâret faaliyetleri hakkında *Darü'l-İslâm*'da *amân*, yani barış verebilir. *Amân*, yani güvence isteyen (isti'mân eden) kimseye, fıkıh diliyle *müste'min* denir (Osmanlı tebaası gayr-ı Müslimler ise *zimmî* adı altında Müslim tebaa gibi devletin tüm himayesinden yararlanır). Bağışlanan imtiyaz *"amân"*dan, şahıs veya cemaat, barışa aykırı hareket etmediği, düşmanca bir tavır almadığı, "dostluk ve sadakat" ile hareket ettiği sürece yararlanır. Bu hususta yerel hakimlerle anlaşmazlık çıkarsa, sultana başvurulur, Sultanın kararına uyulur. *Amân*, en çok yabancıların gelip serbest ticâret etmelerine imkân vermek için verilen bir güvencedir. *Harb*, amân durumunu belli bir süre için kaldırabilir. Müslüman şahıslar da *amân* verebilir. Fakat, genelde bu imtiyazı verme yetkisi, Müslüman cemaatin başına, yani *imâma* ait olup, bu güvence *amân 'âmm* terimi ile ifade edilir. *Amân* yalnız tüccar için değil, *Dâr al-İslâm*'ı ziyaret için *isti'mân* eden her yabancı, bu arada Kudüs'e gelen Hıristiyan hacılar için verilen bir güvence olabilir.

[14] Bkz. "Imtiyâzât", *Encyclopaedia of Islam*, 2. Baskı, III, 1179-1189.

Tüm hukûkî tasarruflar gibi her *'ahdnâme* onu vermiş olan Sultanın hayatı süresince geçerlidir; yeni tahta çıkan Sultan tarafından tasdik edilmesi gerekir. Buna *"mukarrer tutma"* denilir. *'Ahdnâme* bağışlanmadan önce metne girecek maddelerin İslâm hukukuna uygun olup olmadığına Şeyhülislâm karar verir. *'Ahdnâme* son şekliyle sultanın dinî yeminle verdiği bir belge olduğundan, çatışma hâlinde yerel hukukî kararlardan üstün (*preemptive*)dür. Kadı hükümlerinde, *'ahdnâme* maddesi öncelikle gözönünde tutulur. *'Ahdnâme* içinde açıklanmış olmayıp sonradan ortaya çıkan anlaşmazlıklar, fetvâ ile çözüme ulaşır. 'Ahdnâme bağışlanması "dostluk ve sadakat" koşuluyla verildiğinden, pâdişahlar bu imtiyazı yalnız dost olan veya dostluğunu aradığı hükümetlere verir.

XVII ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti kapitülasyonları birçok Avrupalı devletlere vermeye başladı. Zira, devletin Habsburglar ve Rus Çarlarına karşı müttefiklere ihtiyacı vardı ve ticâretin genişlemesi ve yararları hakkında daha pragmatik görüşler Bâbıâli'de kabul edilmişti.

Prensipte *'ahdnâmenin* pâdişah tarafından tek taraflı bağışlandığı esas olmakla beraber, bir düşman memleket ile, meselâ ezelî rakip Avusturya Habsburgları ile yapılan genel barış *'ahdnâmeleri'nde* kapitülasyon güvenceleri özel bir madde ile tanınmıştır. Avusturya, Batı Avrupa devletlerine bakarak ekonomisini geliştirmek için Levant ticâretine katılmak istiyordu. Fakat sınırda düşmanca hareketler eksik olmadığından, bu özel madde Batılılar misâlinde olduğu gibi gelişememiş ve sınırlı biçimde uygulanmıştır. Meselâ, Osmanlılar'ın XV. yüzyıldan beri büyük sayıda ithâl ettiği ucuz Styria çelik bıçakları (Osmanlı Devleti'ne Eflak üzerinden ithâl edildiği için *Eflak Bıçağı* diye tanınmıştır) veya bazı yünlü kumaş çeşitleri iki ülke arasında hayli geniş bir ticârete konu olmuştur.

Özetle, klasik çağda Osmanlı bir *'ahdnâme* ile ticârî imtiyaz ve güvenceler verirken başlıca şu üç noktayı göz önünde tutardı:

1. İslâm hukukunun *harbî*'lerle (yani İslâm egemenliği altında bulunmayan memleketler tebaası) ilişkileri düzenleyen İslâmî prensipler, "dostluk ve sadâkate" aykırı bir hareket ortaya çıktığı anda geçerliliğini kaybederdi, o memleket düşman ilân edilir, gazâ yaptırımlarına hedef olabilirdi. Bu takdir hakkı, Osmanlı diplomasisine esneklik sağlaması bakımından ayrıca önemlidir. XVIII. yüzyılda kapitülasyon taahhüdleri, her iki tarafça uygulanması zorunlu *mu'âhede* karakterini kazanınca, tabii, Osmanlı bu takdir hakkını ve esnekliği kaybetmiş olacaktır.

2. Osmanlı, *harbî* devletten siyâsî ve askerî bir fayda bekliyorsa, usûlüne göre o memlekete *'ahdnâme* ile ticâret imtiyaz ve güvenceleri bağışlardı. Bunun en iyi misâli, 1571 İnebahtı savaşından sonra *Kutsal Liga* (Habsburg İspanyası, Venedik ve Papalık ittifakı)'nın tehditlerine karşı Protestan mem-

leketlere, İngiltere ve Hollanda'ya kapitülasyonların verilmesidir. '*Ahdnâme*, Hıristiyan devletle yalnız ticârî ilişkiler değil, aynı zamanda devamlı diplomatik ilişkilerin kurulmasına yol açardı. Kapitülasyon maddelerinde yabancı devletin elçi ve konsoloslarının Osmanlı limanlarında yerleşmesi, hattâ onların hukûkî şemsiyesi altında yabancı kolonilerin oluşması mümkündü (bkz aşağıda).

3. Aynı zamanda Osmanlı'nın mâlî ve ekonomik yararları gözönünde tutularak da '*ahdnâme* güvenceleri verilirdi. Her şeyden önce Osmanlı hazinesine nakit para olarak gümrükler önemli bir gelir sağlardı. Sâniyen, Osmanlı pazarı ve hazine daima "para kesâdı", gümüş kıtlığından şikayetçiydi. Bu ihtiyaçlar Osmanlı maliye ve ekonomisi için hayatî nitelik göstermekteydi.

Kapitülasyonlar şu aşamalardan geçmiştir:

1.İtalyan Devletleri Dönemi: Ceneviz, Venedik, Floransa, Napoli (1200-1569)

2.Batı Devletleri Dönemi: Fransa, İngiltere, Hollanda (1569-1700)

3.Avrupa Devletleri (1700-1783)

4.Rusya ile karşılıklı zorunlu muahede: (1783)

5.İngiltere ile Ticâret Andlaşması (1838)

6.Kapitülasyonları kaldırma girişimleri: Tanzimat dönemi ve II. Meşrutiyet (1856-1914)

Osmanlı şehir ve limanlarında ikamet eden yabancı ticâret erbabı, yetkililerle temasları sağlamak üzere kendileri için balyos, konsolos, emin adımlarıyla bilinen temsilciler seçerdi. Bu temsilciye görevlerinin ve yetkilerinin sınırlarını belirleyen padişah beratı verilirdi. Böylece, *millet* veya *taife* adıyla bilinen zümre oluşurdu. Bu prosedür, lonca teşkilâtındaki kethüdânın veya dinî bir cemaatin, patrik veya piskoposun seçimi ve eline imtiyazlarını belirten bir beratın verilmesi işlemine benzemektedir. Hatta 1634 gibi geç bir tarihte padişah, Fransız kralının mektubunu beklemeden bir hatt-i şerif ile Comte de Cesy'yi elçi olarak tayin etmişti. Ancak 1600'lü yıllarda diğer bazı Batılı ülkeler de, kapitülasyonlar elde ettikleri zaman sisteme yeni kavramlar getirdiler ve birtakım ilâve haklar alma girişiminde bulundular.

XVII. yüzyılda Batılı devletler, kendi konsolos statüsü anlayış ve yorumlarını Osmanlı hükümetine benimsetmeye çalıştılar. Kendilerini elçi yardımcısı olarak belirleyen kimseleri zorla kapitülasyon maddeleri çerçevesine yerleştirerek hapse atılmamak ve haklarındaki kanunî takibatın Bâbıâli'ye sorulması, ülkeden çıkarılmaması veya değiştirilmesinin ancak elçi izniyle olabileceği gibi imtiyazlar elde ettiler. İstanbul'daki elçiler önce konsolos muamelesi gördüler, sonraları kendi milletlerinin Bâbıâli nezdinde temsilcileri gibi kabul edildiler. Limanlara konsolos ve tercüman tayinleri ancak elçilerin aracılığı ile oluyordu. Venedik, Fransa, İngiltere, Hollanda

vb. elçilerin kendi hükümetleri ve milletleriyle olan münasebetleri ise devletten devlete değişiyordu.

Konsolosa kendi milletinin işlerine nezaret etmek, gelen malları kaydetmek, elçi ve konsolos için belirlenen vergileri toplamak yetkisi, bir padişah beratıyla sağlanıyordu. Kendi milletine ait hiçbir gemi, konsolosun izni olmadan limandan ayrılamazdı, konsolos kendi kanun ve âdetlerine göre ihtilâfları çözerdi. Kendi evinde veya yolculukta şahsı, hizmetkârları ve hayvanları her türlü müdâhaleden korunmuştu ve şahsî malları gümrük resminden muaftı. Bu görevlerin icrası sırasında konsolos, Osmanlı yetkililerinden yardım isteyebilirdi. Elçi ve konsolostan her birine birer çavuşla bir veya daha fazla yeniçeri verilirdi. Konsolosun yargı yetkisi, ilk kapitülasyonlar dönemine kadar giden hukukun şahsîliği ilkesine dayanıyordu. Fransız hükümeti, Osmanlı Devleti'nde bunu ayrıntılı kanun ve kurallarla düzenlemişti. Ama müste'min ile müslüman arasındaki ceza davaları ve hukûkî ihtilâfların Osmanlı mahkemesinde görülmesi gerekiyordu.

Ahidnâmelere, müste'mine mahkemelerde âdil muamele edilmesiyle ilgili birçok yeni madde eklendi. Yargılamanın ve hukukî işlemlerin kadı sicillerine kaydedilmesi ve sonunda hüccet verilecek şekilde yürütülmesi esastı. Müste'minin tercümanının mahkemede hazır olmaması hâlinde davaya bakılmaması gerekiyordu. Müste'minle Osmanlı tebaası gayri müslim (zımmî) arasındaki davalarda zımmînin şahadeti kabul ediliyordu. 4000 akçenin üzerindeki davaların ve temyiz müracaatlarının sadece Divân-ı Hümâyun'da görülmesi gerekiyordu. Sahte şahit suçlamalarından meydan gelen davaların ise dinlenmemesi esastı. Halbuki XV ve XVI. yüzyıllarda müste'minler kendi aralarındaki davalar için dahi Osmanlı mahkemesine başvuruyorlardı. Sonraki yıllarda mahkeme ücretlerinin düşüklüğü sebebiyle bazen müslümanlar konsolos mahkemelerini tercih ettiler.

1536'daki kapitülasyon taslağına göre, Osmanlı ülkesinde oturan bir müste'min on yıl ikametten sonra cizye mükellefi olan bir zimmî statüsünü alıyordu. Hanefî hukukunda ise bu süre bir yıldı. Pratikte Osmanlılar müste'min tüccarın bir yıldan fazla devamlı gidip gelmesiyle ilgili herhangi bir kural belirlemedi. Ancak zaman zaman bu gibileri cizye mükellefi yapmak için teşebbüsler oldu.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren İzmir'de de İngiliz, Fransız, Felemenk ve az sayıda Venedikli olmak üzere yabancı milletlerden insanlar ikamet etmekteydi. Selânik'te 1685'ten sonra Fransızlar ve daha sonra diğer milletten insanlar, Kahire'de ise Fransız ve Venedikliler ve bir ara İngilizler oturuyordu. Fâtih Sultan Mehmed'in, sözde Galata Cenevizlileri'ne çeşitli özel imtiyazlar verdiği ve bunların sonradan Lâtin milletine de sağlandığı hususunda deliller yetersizdir.

1 Haziran 1453 tarihli Galata Ahidnâmesi'nin Grekçe asıl metninde, Fâtih Sultan Mehmed askerî birlikler getirip surları tahrip etmeyeceğine, Cenevizliler'in İstanbul'da kendi kanunları ve âdetleri çerçevesinde kendi kethüdâları idaresinde yaşayacaklarına söz vermişti. Fakat 3 Haziran'da Edirne'ye hareketinde önce Pera'yı ziyaret etti, fikrini değiştirerek şehrin güvenliği gerekçesiyle civardaki bazı surları yıktırdı. Böylece ahidnâmenin bir maddesi uygulanamadı. Galata, subaşı ve kadı'nın kontrolü altında bütünüyle bir Osmanlı şehri durumuna geldi.

Tüccarlara tanınan imtiyazların sayısı ahidnâmelere yeni hükümler eklendikçe arttı, bunlar daha çok gümrükle ilgiliydi ve müste'minlerin baskıları ile ahidnâmelerde özel maddeler hâlinde yer aldı. Harbînin, köle yapılmaksızın ve malları ganimet olarak alınmaksızın dârülislâmda seyahat hakkını garanti eden aman şartı bütün Osmanlı ülkesinde geçerliydi. Fakat bu genel amanın fertler tarafından pratikte yerine getirilmesi için, seyahat etmeyi düşünen her müste'min, kendi elçisi vasıtasıyla padişahtan izn-i hümâyun almak ve bunu taşımak zorunda idi. Normal olarak müste'minler, muayyen limanların belirli yerlerinde ve hanlarında oturuyorlardı. Hatta rahatsız edilmemeleri için müslüman elbisesi giymelerine ve silâh taşımalarına izin verilmişti. Müste'minin ikametgâhı, ancak bir suçlu kaçağı veya eşya bulundurma gibi durumlarda aranabilirdi. Bu konudaki kötüye kullanmalar, ahidnâmelere yeni maddelerin eklenmesine sebep oldu.

Osmanlı ülkesinde ölen bir müste'minin mal ve mülkü, vasiyetnâme bırakmışsa vârislere verilirdi. Vasiyetnâme bırakmadan ölürse veya vârisleri başka bir yerde oturuyorsa o takdirde mülkü kadı tarafından emanete alınır ve kadı vasıtasıyla konsolos ya da ölenin ortak ve arkadaşlarına teslim edilirdi.

Deniz yoluyla seyahatte güvenlik, aman telâkkisi içerisinde gelişmiş bir ilke olup bu husus erken dönem fıkıh kitaplarında henüz yer almamış, ancak ilk kapitülasyonlarda belirtilmiştir. Buna göre, bir müslüman gemisinin tehdidine mâruz kalan bir müste'min aman talep edebilirdi. Mütekabiliyet prensibinin, denizdeki karşılaşma ile ilgili hükümlerde daha açık olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti özellikle Karadeniz, Kızıldeniz, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile İyoniyen Denizi'nde Otranto Geçidi üzerinde hâkimiyet tesis etmiş, bu sular dârülislâmın bir parçası sayılmıştır. 1747'de Avusturya veraset savaşları sırasında Osmanlılar, Fransız ve İngiliz gemilerinin Mora Yarımadası ucundan Girit'in batı ucuna ve oradan Mısır'a kadar olan yerlerin doğusunda hasmane faaliyetleri yasaklamaya ve engellemeye çalıştı.

Osmanlı ahidnâmelerinde, müste'mine, denizde serbest seyir hakkı ve müslüman gemilerinin saldırılarına karşı güvenlik, müslüman limanlarında demirleme, sahillerden her türlü ihtiyacını giderme ve su alma, gemi ve tayfasının her türlü angaryadan muafiyeti, denizde ve kıyıda himaye ve yardım, gemilerinin karaya oturması hâlinde kendileri ve malları için güvence, korsanlara karşı ortak himaye, korsanların verdiği zararların tazmini imtiyazları verilmiştir. Kuzey Afrika korsanları Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra onlardan korunmak için ahidnâmelere yeni maddeler de eklenmiştir. XVII. yüzyılda müste'min gemileri, Osmanlı limanları arasında yolcu ve eşya taşıma işine girdiğinde bu gelişmeleri içine alan yeni maddeler ilâve edilmiştir.

Serbest dolaşım, taşıma ve serbest eşya satış teminatı konuları genellikle amanın verilmesinden hemen sonra ilk maddelerde yer almış, bunların kötüye kullanılması üzerine daha sonra yeni maddeler ortaya çıkmıştır. Mahallî yetkililerin ve savaş gemileri kaptanlarının, kaçak esirleri ve kaçak malları araması ve teftişiyle ilgili haklar daima saklı tutulmuştur. Gemiler Boğaziçi'nde arandıktan sonra Gelibolu'da tekrar teftiş edilmezdi. Ancak nadir de olsa bazı hâllerde gümrük yetkilileri müste'min tüccarı durdurup arama yapabilirlerdi.

Yabancı tüccar, Osmanlı Devleti'nin iç pazardaki talebi karşılamak için zaman zaman hububat, deri, pamuk ve bazı eşya için ihraç yasakları koyması gibi çeşitli engellerle karşılaşabilirdi. Buna karşılık genel olarak başvurulan yol, organize kaçakçılık yolu idi. Osmanlı makamları, ilk ahidnâmelerde gümrük ve diğer resimlerin belirtilmeden âdet ve kanun üzre alınması kaidesini sürdürüyordu. Böylece, Fâtih Sultan Mehmed gümrük resmini % 2'den % 4'e, saltanatının sonunda ise % 5'e çıkarırken zorluk çekmedi. XV-XVI. yüzyıllar için % 5 olan Osmanlı gümrük tarifesi ithalâtçının durumuna, malın cinsine göre değişirdi.

Taraflar arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan bir çok sıkıntıya rağmen, müste'min genellikle fazla zorluk çekmeden zamanla % 3 sabit resimle mal almayı başarmış; tüccar, kassâbiye, masdariye, reftiye, yasakçı, bâc gibi diğer bütün resimlerden muafiyet elde etmiştir. Osmanlılar kâtibe ve hizmetliye yapılan geleneksel ödeme sebebiyle gümrük resmini % 3'ten % 4.5'a yükseltti. Pamuğun kantar resmine, ipeğin mîzan resmine ve sofun damga resmine tâbi olması gibi bazı mallar ilâve resimlere tâbi idi. Diğer taraftan her gemi uğradığı limanlarda *selâmlık* veya *selâmetiye* akçesi adıyla yetkililere önceleri 300 akçe, XVII. yüzyılda birkaç misli ödemek mecburiyetindeydi. Müste'min aynı zamanda, % 2.5'luk konsolos veya "beylaj" hakkı adıyla kendi elçi ve konsolosunu desteklemek zorundaydı. Bu resimlerin diğer temel resimlerle birlikte toplam miktarı en az % 9'u buluyordu. Yabancı devletler sonunda tarifeyi sabitleştirmeyi ve bunu ahidnâmelere dahil etmeyi başardılar.

TARİHÎ SEYİR

Anadolu Selçuklu sultanları, Kıbrıs Krallığı'na ve Venedikliler'e 1207 gibi erken bir tarihte ticarî imtiyazlar tanımıştı. Bize ulaşabilen en erken ahidnâme metni ise Mayıs 1210 tarihlidir. Osmanlılar 1352'de Rumeli'ye ilk geçtiklerinde o sırada Venedik'le savaş hâlinde olan Cenovalılar ile dostane münasebet içindeydiler ve onlara ilk Osmanlı kapitülasyonunu verdiler. Her ne kadar bu metin kayıpsa da 7 Haziran 1387 tarihli ahidnâme mevcuttur. Bir Anadolu beyliği tarafından bir Lâtin devletine verilen en eski imtiyaz, Mukaddes İttifak ile (Papalık, Venedik, Rodos şövalyeleri, Kıbrıs) Aydınoğlu Hızır Bey arasındaki 1348 tarihli barış antlaşmasıdır; ancak bundan önce 1311'de Rodos tüccarları Menteşe Beyliği'nde faaliyet gösteriyorlardı, ticarî antlaşma ise daha sonra yapıldı.

Venedik konsoloslukları, XIV. yüzyıl ortalarında Ayasuluk (Selçuk) ve Balat'ta tesis edilmişti. Yıldırım Bayezid zamanında bu yerler Osmanlı idaresine geçti; padişah bu imtiyazları onayladı; Anadolu ve Rumeli'de denizde ve karada idaresi altında bulunan bütün yerlere bunu teşmil etti. Edirne'nin Osmanlılar tarafından alındığı tarihten (1361) itibaren, Venedik padişahtan kapitülasyon elde etme girişiminde bulundu. 1384'te Venedik, Osmanlı ülkesinden hububat ithali ve Üsküdar'da bir ticarî yerleşme izni için diplomatik çaba gösterdi.

1419 tarihli barış antlaşmasında Venedik ile I. Murad arasındaki bir antlaşmadan söz edilmektedir. Yıldırım Bayezid, Venedik'e hububat ihracını yasaklamak veya müsaade etmek suretiyle ticâret imtiyazını diplomaside kullandı. Ankara Savaşı'ndan sonraki Fetret devrinde saltanat iddiasında olan şehzadelerden her biri Venedik'le uzlaşmanın zaruretine inandılar. Süleyman Çelebi fiilen Venedik desteğini aradı ve 1403 tarihli barış antlaşmasında ilk defa Venedik, Bizans, Ceneviz ve Rodos şövalyelerinden oluşan ittifak üyelerine önemli imtiyazlar verdi. Musa Çelebi bu imtiyazları onayladı (3 Eylül 1411). Bunu 6 Kasım 1419, 4 Eylül 1430 ve 22 Şubat 1446 antlaşmaları takip etti.

Fâtih Sultan Mehmed, Yıldırım Bayezid gibi, İtalyan kolonilerini haraçgüzâr statüsüne indirme siyasetini takip etti. Her ne kadar 1463-1479 Osmanlı Venedik savaşı, Venedik ticaretine bir darbe vurmuş ise de, ticaret tamamen kesintiye uğramadı ve 25 Haziran 1479 tarihli antlaşma ve onun II. Bayezid tarafından 1481 yenilenmesiyle Venedik daha önceki imtiyazlara ilâveten Karadeniz'de Kefe ve Trabzon'da da ticaret yapma imtiyazını aldı. 1498'de Venedik'le savaşa girişmeden önce Osmanlılar, Napoli kralına kapitülasyon verdiler. 24 Mart 1503 Osmanlı-Venedik barış antlaşması ile imtiyazlar daha da genişletildi.

Venedik'e verilen kapitülasyonlar, 17 Ekim 1513'te Yavuz Sultan Selim, 17 Aralık 1521'de Kanûnî Sultan Süleyman tarafından yenilendi. 2 Ekim 1540 tarihli antlaşma ile ticarî imtiyazlar uzatıldı ve buna Arap toprakları ile Bosna da dahil edildi. Ancak Kefe ve Karadeniz kapitülasyondan çıkarıldı. 1570-1572 Osmanlı-Venedik savaşı yeni bir rakip olarak Fransa'nın Levant'a girmesini kolaylaştırdı. O zamana kadar Venedik, Levant'ta, İstanbul ve Mısır'da ticarî üstünlüğünü devam ettirmişti.

Osmanlılar'ın Suriye ve Mısır'ı fethiyle kapitülasyonların değeri çok arttı. Yavuz Sultan Selim, 1517'de Memlûk sultanları tarafından Venedik'e, Katalan ve Fransızlar'a verilen kapitülasyonları yeniledi. Fransa'ya genel bir kapitülasyon bağışlanması 1569'da Venedik'le Kıbrıs Savaşı başlamadan öncedir. Memlük kapitülasyonlarının daha sonra Batı Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlara model olduğu görüşü biraz abartmalıdır. Osmanlılar bu bakımdan daha ziyâde Anadolu beylikleri uygulamasını benimsemişlerdi.

Mısır'daki Fransız-Katalan ortak konsolosluğu aslında Osmanlı-Fransız arasında yapılmış genel bir kapitülasyona dayanmıyordu. Ancak, 1536'da Fransa kralı, yakın ilişki kurduğu Osmanlı padişahlarından yararlanma yoluna baktı ve Fransız elçisi De la Forest İbrâhim Paşa ile müzâkereler esnasında bir kapitülasyon taslağı kaleme aldı, bu taslak İbrâhim Paşa'nın idamı dolayısıyla sultan tarafından tasdik edilmeden kaldı, elçilik arşivinde sonraları ortaya çıktı. Fransa ile genel tasdikli kapitülasyon 1569 kapitülasyonudur. Dela Forest tarafından yazılan taslak, iki taraf arasında yapılmış bir antlaşma formundadır; tek taraflı olarak padişah tarafından bağışlanmış bir antlaşma değildir. Halbuki XVIII. yüzyıla kadar bütün kapitülasyonlar padişah tarafından tek taraflı verilmiş bir bağış niteliğindedir. Dela Forest'in metni üzerinde modern araştırmacılar değişik yorumlar yapmışlardır. Ancak bu metnin müsvedde hâlinde kaldığı, elçi Rinçon'un gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Bunun metni, Comte de Sain-Priest tarafından 1777'de d'Aramon'un evrakı arasında bulundu.

İlk gerçek Osmanlı kapitülasyonu, 7 Cemaziyelevvel 977 (18 Ekim 1569) tarihli olanıdır. Kanûnî Sultan Süleyman zamanına atfedilen kapitülasyon, aslında Memlûk kapitülasyonlarının yenilenmiş şeklidir (Charrière, I, 123). II. Selim'in tahta çıkmasından sonra 977'de (1569) genel bir kapitülasyon zorunlu oldu. Kral, Claude du Bourg'u İstanbul'a işleri düzene koyması için gönderdi ve Claude du Bourg herhangi bir zorlukla karşılaşmadan bir ahidnâme almayı başardı. Elçi Noailles, 1572'de bu ahidnâmenin Levant'ta şimdiye kadar alınmış en avantajlı antlaşma olduğunu belirtmektedir.

Osmanlılar, 1570'te Venedik'in elinde bulunan Kıbrıs'a karşı saldıracaktı, fetih hazırlığı içinde Fransa ile iyi münasebetler tesisinin zaruretine inanıyorlardı. Fransa ile kapitülasyon Venedik kapitülasyonu örnek alınarak

hazırlandı. İlâve son on yedinci madde, Claude du Bourg'a göre şeyhülislâmın itirazına uğradı ve Venedikliler'in de kıskançlığına sebep oldu. Bu imtiyazlar sayesinde Levant'ta Fransız ticâreti süratle gelişti, öteki Avrupa devletleri tüccarları şimdi Fransız bayrağı altında Osmanlı ile ticâret edebiliyorlardı. 989 (1581) kapitülasyonlarına göre, bu yabancı tâcirler İngiliz, Portekiz, İspanyol, Katalan, Sicilyalı, Anconalı ve Raguzalılar idi.

Bu dönemde Osmanlı, kapitüler devlet olarak sadece Fransa, Venedik ve Lehistan'ı tanıyordu. Fransa, rakibi İspanya tesiri altına girince (1573) Osmanlılar Fransızlar'a kuşku ile bakmaya başladılar. 1575'te III. Murad Fransız kapitülasyonlarını yenilemeden önce İngiliz tüccarları kendileri için kapitülasyon müracaatında bulundular, fakat o zaman bu gerçekleşmedi. Yüzyılın ortalarından itibaren İngiliz tüccarları Moskova, Kafkaslar ve Hürmüz üzerinden Hindistan'la ticarî temaslar kurmaya çalışıyorlardı. Bu proje, Osmanlılar'ın 1587'de Azerbaycan'ı ele geçirmesiyle suya düştü, bunun üzerine İngilizler bir defa daha dikkatlerini Levant'a çevirdiler. Osborne ve Staper adlı iki Londralı tüccar kendi temsilcileri William Harborne'u İstanbul'a gönderdiler; Harborne belirtilen şahıslar için bir izn-i hümâyun elde etti. Kraliçeye cevabında III. Murad, dostluk ve itimat devam ettiği müddetçe ticarete amanla izin veriyordu.

Bu gelişme İspanya'ya karşı siyasî düşüncelerle teşvik edildi. İktisadî açıdan da İngiliz kumaşlarının nisbeten ucuz sağlanması, silâh yapımında kullanılan kalay ve çelik gibi ham maddelerin temini sebebiyle gelişti. I. Elizabeth, 25 Ekim 1579 tarihli bir mektubunda ticarî imtiyazların bütün İngiliz tebaası için verilmesini istedi. Ayrıca o dönemde, bazı devlet adamlarının İspanya'ya karşı İngiliz dostluğunun önemini belirtmesi sebebiyle, Fransız kapitülasyonu esas alınarak 1580 de İngiltere'ye de benzeri kapitülasyonlar verildi.

M. de Germigny, yenilenen Fransız kapitülasyonlarına, İngiliz tüccarlarının, önceden olduğu gibi, Fransız bayrağı altında seyahat ve ticaret yapmaları maddesini ilâve ettirdi. Bununla beraber Harborne, Fransız ve Venedik entrikaları karşısında padişahtan yeni bir ahidnâme almayı başardı ve padişah Kraliçe Elizabeth'e bir tasdiknâme gönderdi. Böylece, Levant'ta Fransa ve İngiltere arasında ticarî bir mücadele başladı. Fransa sonunda yeni durumu tanıdı. Diğer taraftan Hollandalılar, Levant'ta İngiliz bayrağı altında ticareti tercih ederken zamanla anlaşmazlık çıktı. Osmanlı hükümeti sonunda Hollandalılar'a da 1612'de ayrı kapitülasyonlar verdi. Fakat 1062 (1652) yılında Fransa, İstanbul'da elçileri olmayan Hıristiyan devletler tüccarının Fransız bayrağı altında ticaret yapması konusunda Bâbıâli'nin desteğini aldı. 980 (1572) tarihinde Osmanlılar'ın haraçgüzârı olan Ragusa (Dubrovnik) Fransız korumasını reddetti.

Fransızlar, bir İngiliz ticâret kolonisinin Mısır'da yerleşmesini bir süre için engellemeyi başardılar. Cemâziyelevvel 1054 (Temmuz 1644) tarihli bir fermanla padişah, Mısır'daki İngiliz konsolosunun Ceneviz ve Sicilya tüccarlarından konsolos vergisi almasını yasakladı, fakat 1620-1683 yılları arasında İngilizler Levant'ta hâkim durumu geldiler. Dârülharb statüsündeki ülkeler, daha emin ve ucuz olduğundan İngiliz korumacılığını tercih ettiler. Osmanlı hükümeti, Fransız protestolarını umursamayarak harbîlere, istedikleri devletin korumacılığı altında sefer yapma izni verdi.

Avrupa devletleri arasındaki şiddetli mücadeleler sonucunda "en imtiyazlı millet" maddesi kapitülasyonlarda belirmeye başladı. Avrupalı devletlerin kapitülasyonlara ilâve ettirdikleri maddeler, belli bir dönemin şartları ve baskılarının bir yansıması idi. Lello tarafından 1010'da (1601) elde edilen yeni İngiliz kapitülasyonlarında on yedi yeni madde bulunur. Burada İngiltere'nin en imtiyazlı millet statüsü tasdik edildi. Hollandalılar İngiliz bayrağı altına kondular, bu durum Fransızlar için bir yenilgi idi. Altın ve gümüş para gümrük vergilerinden muaf tutuldu ve serbestçe dolaşımına izin verildi. Diğer önemli bir madde ise İngilizler'i, Venedik'ten ve diğer yerlerden getirdikleri eşyalarda yalnız % 3'lük gümrük vergisine tâbi tutuyordu. Bu durum, % 5'lik orana tâbi olan diğer devletleri de İngiliz bayrağı altında ticarete teşvik etti. Son bir yenilemede ise, yolsuzluklarla uğraşmak için bir madde daha eklendi. Cemâziyelâhir 1086'da (Eylül 1675) John Finch'in elçiliği sırasında, bütün evvelki imtiyazları ve yıllar boyunca verilen hatt-ı hümâyunları içeren yeni bir kapitülasyon alındı. İngiliz tüccarlarının İzmir'deki asıl ihraç malları olan yün ve ipek için alınan ek vergilerin yasaklanması ile alâkalı bazı önemli maddeler ilâve edildi. Bu arada Finch, Fransız kralının 1014'ten (1605) beri sahip olduğu "padişah" unvanını kendi kralı için elde etmeye gayret gösterdi. Finch'in aldığı yeni imtiyazlar, Fransızlar ve Venedikliler'in kıskançlığına yol açtı.

Osmanlı-Fransız siyasî münasebetlerindeki değişimle birlikte Fransız kapitülasyonları ve uygulamaları XVII. yüzyılda değişiklikler gösterdi. III. Mehmed ve I. Ahmed zamanındaki yenilemeler sıcak ilişkiler dönemine rastgelir. Böylece Fransızlar bazı önemli imtiyazlar elde ettiler. Öncekinde, Venedikliler ve İngilizler dışındaki bütün milletlerin hububat ihracı, gümüş para ticaretinde özgürlük ve Kuzey Afrika korsanlarına karşı garantiler için harbilerin Fransız bayrağı altında seyretmesi gibi haklar vardı. Sonrakinde ise, ileride Fransızlar'ın, Osmanlı Devleti'ndeki bütün Katolikler'i ve Katolik misyonerleri koruma iddialarının temelini oluşturan, Fransızlar'ın Kudüs'e giden Hıristiyan hacıları ve orada yerleşmiş bulunan keşişleri himaye hakkı kabul edildi.

1619'da Comte de Cesy'nin kapitülasyonları yenileme teşebbüsü gerçekleşmedi. Böylece, Fransa'nın Bâbıâli nezdindeki ve Levant ticaretindeki etkisi düşmeye başladı. Bâbıâli, o zamana kadar Fransız bayrağı altında ticaret yapan Cenova'ya ayrı bir kapitülasyon verdi ve gümrük vergisini % 3'e düşürdü. Köprülüler iktidarında Fransa ile olan siyasî münasebetler askıya alındı ve Fransız ticâreti 1620'lerdeki durumunun onda birine kadar geriledi. Son olarak Colbert'in Levant dünyasındaki ticâreti canlandırma çabaları sonucu Fransızlar, 1679 yılında bazı önemli maddelerle birlikte kapitülasyonlarını yenilemeyi başardılar. Bu arada gümrük vergilerinin % 3'e düşüşü, en imtiyazlı millet muamelesi ve Osmanlı'daki Cizvit ve Capucin misyonerlerini koruma hakkını almaları önemli hususlardır. 1683'ten itibaren Avrupa'daki Osmanlı varlığı tehlikelerle karşılaşıp Bâbıâli, Avrupa devletleri arasında diplomatik desteğe ihtiyaç duyduğunda, kapitülasyon müessesesi yeni bir döneme girdi. Böylece tanınan yeni imtiyazlar, politik yardımın bir göstergesi olarak verildi. 1690 yılında çıkarılan bir hatt-ı şerifle Fransızlar, Mısır'daki gümrük resminin % 10'dan % 3'e düşmesi ve Katolikler'in Kudüs'teki bazı kutsal yerlere dönmesi hakkını kazandılar.

Fransa, 1679'de Hasburglar'la barış yaptığında Bâbıâli İngiltere'ye döndü ve İngilizler, Mısır ve İstanbul arasındaki deniz ticâreti ve Mısır'da bir İngiliz konsolosluğu açılması hakkını elde ettiler. 1716-1740 yılları arasında Fransa ile olan uzlaşma tabloyu tekrar değiştirdi. Belgrad Antlaşması'nda müzâkerelerde aracı olan ve kralın garantisini getiren Marquis de Villeneuve Fransa için en geniş imtiyazları kazandı, hatta sultan halefleri adına da bu kapitülasyonları onayladı. Osmanlılar'da, bilhassa kapitülasyonlar gibi önemli ahidnâmelerin saltanat değişikliklerinde yeniden gözden geçirilmesi esastı. Sonraki yıllarda Fransızlar, Levant ticaretinde ve Osmanlı limanları arasındaki taşımacılıkta karşı konulmaz bir üstünlük elde ettiler. Artık Avrupa'da, ekonomisi birazcık düzelen her devlet bir Levant şirketi kuruyor; Bâbıâli'den kapitülasyonlar elde etmeye çalışıyordu. Osmanlılar Fransa, İngiltere ve Hollanda tarafından elde edilen ayrıcalıklı konumları zayıflatma politikası izleyerek tepki gösterdiler. Aslında Osmanlı Devleti'nin bu kapitülasyonları vermekten beklentisi, Avrupa'da kendisine dost ülkeler oluşturmaktı.

Levant'taki Batı Avrupalı milletlerin üstünlüğü, Osmanlılar'ın iki güçlü düşmanı olan Habsburglar ve Rusya'ya baskı altında verilen isteksiz kapitülasyonlarla yeni ve tehlikeli bir döneme girdi. XV. yüzyıl gibi erken bir tarihte Augusburg ve Nürenberg'den gelen Alman tüccarlar, Venedik koruması altında İstanbul'da faaliyet gösteriyorlardı. Gümrük vergileri, Breslau'dan Osmanlı Macaristanı'na kumaş ithal edildiğini göstermektedir. 1547'de İmparator V. Karl ve Ferdinand'la yapılan anlaşmalar sayesinde, tüccarlar verilen amandan yararlanarak serbestçe seyahat etmekteydi. 1616'da yenilenen Zitvatorok Antlaşması Avusturya, İspanya ve Flandr tebaası tüccarları için % 3'lük bir gümrük vergisiyle serbest seyahat ve ticaret hakkını veriyordu. Ayrıca, Cizvit rahiplerinin Osmanlı topraklarında oturmalarına ve kiliselerini korumalarına izin verildi. 1667'de Avusturya bir ticâret şirketi kurarak Levant ticâretinde aktif bir pay almak istedi. Sonuç olarak, iki imparatorluk arasındaki düşmanlık, bu ticârî imtiyazların gelişmesini önledi.

Osmanlılar'ın 1699 Karlofça Antlaşması ile diğer Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonları Habsburg imparatoruna bağlı diğer milletlere de tanımayı kabul etmesine rağmen, bu son grup bütünüyle kapitülasyonları ancak Pasarofça Antlaşması (1130/1718) ile elde etti. Böylece, gemilerin Karadeniz'e çıkması şartıyla Tuna'da serbestçe dolaşması, başka bir devletin konsolosluğunun bulunduğu veya uygun görülen başka yerlerde konsolosluk açabilmesi, Avusturya tüccarının Tuna ve Karadeniz boyunca ticâret yaparak % 5'lik gümrük oranına tâbi olması sağlanmış oldu. Dikkat çekici bir nokta da, bu kapitülasyonlarda hiçbir yemin ifadesinin görülmemesidir. Almanya ile olan ticaret, Tuna ve özellikle Trieste ve Venedik üzerinden arttı. Bu kapitülasyonlar 1747 yılında yenilendi. İmparator, Tuscany, Hamburg ve Lübeck Grand Düklüğü'nden gelen tüccarların imparator bayrağı altında seyahat edeceklerine dair imtiyaz elde etti. Rusya ile olan rekabet, Avusturya'yı, yeni maddeler eklemeye ve daha iyi bir konuma getirmeyi sağlayan bir senet talep etmeye sevketti. Bu yeni maddeler, Eflak ve Boğdan'da konsolosluk açma, Karadeniz dahil olmak üzere denizde seyahat hakkı ve Avusturya pasaportunun tek başına seyahatlerde yeterli olması gibi hususlardı.

XV. yüzyılda Rusyalı tüccarlar Azak ve Kefe'de ticaret yaparlardı; bu yüzyılın sonunda onların Bursa'ya kadar geldiğini kayıtlardan takip etmek mümkün olmaktadır. Bunlar, ya şahsen aldıkları izn-i hümâyunlarla veya müslüman tüccardan temin ettikleri isti'man ile seyahat ediyorlardı. Çarın Kazan'ı işgalinden sonra kürk için büyük bir pazar oluştu ve ticarî ilişkiler genişledi. Saraya bağlı tüccar padişah tarafından kürk almak üzere Rusya'ya gönderiliyordu. Çarın tüccarları ferdî izinle ipekli kumaş almak için Bursa'ya geliyordu. 1700'de İstanbul Antlaşması'nda ticarî imtiyazlar konusu daha sonraki on ikinci madde Rusyalı keşişlerin Kudüs'te hac yapmalarına izin veriyordu. 1739 tarihli Belgrad Antlaşması, eşyanın Karadeniz'de ancak Türk gemileriyle taşınması şartıyla ticâret müsaadesi tanıyordu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ise Rusya'ya ve Batılı devletlere Karadeniz, Boğazlar ve Tuna dahil olmak üzere Osmanlı sularında seyrüsefer izni veriyordu. Deniz veya kara yoluyla gelen Rusyalı tâcirler "en ayrıcalıklı ülke" haklarından faydalanacaktı. İngiliz ve Fransız kapitülasyonlarının bütün hakları Rusya'ya

da verilmişti. Çara istediği yerde konsolosluk veya konsolos muavinliği açma hakkı tanınmıştı. Bunun yanında suçlularla ilgili imtiyazlar, elçi ve diplomatlarla ilgili başka muafiyetler, Hıristiyanlar'ın hâmiliği ve nihayet çara padişah unvanı verilmesi gibi başka haklar da tanındı.

Rusya'ya verilen bu imtiyazlar, modern anlamda mütekabiliyet ve iki tarafı bağlayan bir antlaşma olarak verildiğinden gerek şekil gerekse hukukî karakteri açısından Bâbıâli'nin tek taraflı olarak İngiltere ve Fransa'ya bağışladığı ahidnâmelerden farklı idi. Bu sebeple hükümet, beş yıl sonra İstanbul'un ihtiyacı olan zahireyi Rusya'ya götüren gemileri durdurmak isteyince, Rusya bunu "nakz-ı ahd" saydı. Rusya'nın Eflak, Boğdan ve Sinop gibi hassas yerlerde konsolosluk açması tansiyonu yükseltti. Osmanlı hükümeti, kapitülasyonlara hâlâ dost ülkelerin halkına verilmiş imtiyazlar olarak bakıyordu. Fakat Rusya Aynalıkavak'ta (1191/1777) imzalanan *tenkihnâme* ile baskısını arttırdı. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ikinci maddesinin metni yeniden gözden geçirildi. Karşılıklı anlaşma ile belirlenmiş olan bir hususun tek taraflı olarak feshedilemeyeceği tekrar edildi. Nihayet Kırım'ı işgal eden Rusya, Bâbıâli'yi bu ilhakı tanımaya, Fransız ve İngilizler'e verilen kapitülasyonlar çerçevesinde seksen bir maddelik bütün kapitülasyonları vermeye zorladı (1197/1783). Mukaddime'de ve sonuçta bu ahidnâmenin Küçük Kaynarca'ya zeyil mahiyetinde bir antlaşma olduğu beyan edildi.

Bu belge, Bâbıâli'nin Batı ile yaptığı kapitülasyon antlaşmalarına yeni bir anlayış getirdi. Özellikle, Karadeniz'in Rus gemilerine açılması tepkilere yol açtı. XVI. yüzyıldan beri İngiltere ve Fransa, Karadeniz'e girmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlarsa da, bundan sonuç alamamışlardı. Ancak Rusya'nın bu hakkı elde etmesi üzerine kendi kapitülasyonlarındaki "en ziyâde mazhar-i müsaade millet" ibaresi gereğince, Karadeniz'e girme imtiyazını istediler. Bu hak hemen kendilerine verilmedi. İngilizler 1799'da bir nota ile, Fransızlar ise 1802 Paris Antlaşması'na eklenen ikinci madde ile bu hakları elde ettiler. Aynı haklar daha sonra Sardunya, Danimarka, İspanya, Sicilyateyn, Toskana gibi ülkelere de verildi.

XVIII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti, Avrupa'nın merkantilist devletleriyle olan ticârî münasebetlerinde geleneksel tavrına bağlı kalmayı sürdürdü ve doğması muhtemel tehlikeleri fazlaca dikkate almadan aman telâkkisi içerisinde cömertçe imtiyazlar verdi.

Bir Levant ticâret uzmanı, Osmanlı Devleti'nin verdiği imtiyazları Avrupalılar'ın gaddarca kötüye kullandığını gözlem olarak belirtmektedir. Giderek büyüyen bu istismar, XVIII. yüzyılın son yıllarında Osmanlı Devleti'ni siyasî ve iktisadî bakımdan Batı Avrupa'ya bağımlı hâle getirdi. Hatta bu sebeple Fransız elçisi Choiseul Gouffier, 1788'de Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın çok zengin bir kolonisi olduğunu ifade etmiştir. XVIII. yüzyıla

kadar bu imtiyazlar, Osmanlı Devleti ve ekonomisine bir tehdit ve zarar teşkil etmiyordu. Osmanlı idaresi kötüye kullanmaları önleyecek bir konumda idi. Fakat şimdi Avrupa devletleri, daha fazla hak ve imtiyaz elde etmek için zayıflayan Osmanlı Devleti üzerinde baskı ve tehdit uygulamaya başlamıştı.

Devleti gerçekten zaafa uğratan şey, zimmî tebaaya da aynı kapitüler ayrıcalıkların tanınmasıdır. Bir harbî ülkeden gelen müste'min, Osmanlı tebaasından daha ziyâde imtiyaza sahip olabiliyordu. Bazı zimmîler bu imtiyazları kendileri için de kazanmak istediler; yabancı elçi ve konsoloslara rüşvet vererek Bâbıâli'den tercümanlık beratı almaya çalıştılar, böylece vergi bağışıklığı kazandılar. Kapitülasyonlar sayesinde elçi ve konsoloslar belirli sayıda tercüman istihdam hakkına sahipti. Böyle bir tercümana verilmiş olan berat sayesinde berat sahibi, çocukları ve hizmetkârları ile beraber reâyânın vermek zorunda olduğu cizye ve diğer vergilerden muaf oluyordu. XVII. yüzyılda Batı devletleri kendi tercümanları için diplomatik muafiyetler elde ettiler. Elçi ve konsoloslar, bu nevi beratları hiçbir zaman tercüman olmak iddiası olmayan zimmîler için de temin etmeye başladılar. Böylece bu *beratlılar* ve onların hizmetkârları aynı imtiyazları elde ederek müste'minler gibi malî ve hukukî avantajlara kavuştular ve çok düşük gümrük vergisi ödediler. 1793'te sadece Halep'te 1500 kadar zimmî tüccar, tercümanlık beratı almıştı. Yapılan teftişte bunlardan sadece altısının gerçek tercüman olduğu ortaya çıktı. Kötüye kullanma sadece bundan ibaret değildi. Avrupa devletleri kapitülasyon imtiyazlarını kendi tebaası olmayan kimselere de sağlayabiliyordu. Böylece, Osmanlı vatandaşı bir kimse, bir elçi veya konsolostan bir "patente" temin ettiği takdirde yabancılara sağlanan imtiyazlardan faydalanabiliyordu.

1808'de Ruslar, 120.000 Rum'u "mahmi" zümresine dahil ettiler. III. Selim'in saltanatında Osmanlı devlet adamları kapitülasyonlara karşı reaksiyon gösterdiler ve kendi Osmanlı tebaasını imtiyazsız sınıf olmaktan kurtarmak için çeşitli tedbirler aldılar. Böylece 1792'de verilen bir karar ile Avrupa'yla ticaret yapan bir zimmî tâcir ve onun iki yardımcısına imtiyaz ve muafiyet beratı verilmeye başlandı. Bu nevi tüccara "Avrupa tüccarı" denilirdi. Bundan kısa bir süre sonra İran ve Hindistan ile ticaret yapan müslüman tüccara da aynı haklar verilip bunlara "hayriyye tüccarı" adı verildi. Bunların işlerine özel bir daire, ihtilâflarına da özel bir mahkeme bakıyordu.

Âyan'lar döneminde devletin çeşitli yörelerinde, Filistin'de Şeyh Zâhir ve daha sonra Cezzâr Ahmed Paşa, Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Rumeli'de Tepedelenli Ali Paşa gibi bazı âyan valiler, kendi servet ve geleceklerini göz önüne alarak bazı malların ihracını yasaklayarak, veya tekel uygulayarak, tekel mallarının satışını iltizama vererek, ihraç mallarının fiyatlarını sabitleştirerek, müste'minlerin yararlandığı deniz ulaştırma haklarını iptal

ederek, kapitülasyon sahibi Avrupalılar'a karşı etkili bir şekilde mücadeleye giriştiler.

Merkezî hükümet de giderek yed-i vâhid ve iltizam usulleriyle tekel uygulamasını amaçlayan tedbirler aldılar, bunlar eskiden beri hükümetlerin yetkisi dahilinde olan uygulamalardı. Dâhilî gümrük resmi ve dâhilî ticarete konulan diğer vergiler, kapitülasyonların alan ve anlamı dışında kalan konulardı. Bununla beraber 1830'larda Batılı güçler, özellikle İngiltere, sanayi inkılâbının getirdiği yeni genişleme ihtiyacıyla Levant pazarının daha çok yararlanılan, daha güvenli ve istikrarlı bir pazar olması için çalışıyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin iç siyasî buhranlarından yararlanarak, 1838 Baltalimanı Muahedesi ile bu konuda başarılı oldu. Bu ticarî antlaşma, mevcut kapitülasyon imtiyazlarını süresiz teyit etmekle kalmayıp dahili resimlerin kaldırılması ile ithalatta eşyanın değeri üzerinden yalnız % 3, ihracatta ise % 9 gümrük vergisi getirdi. Bu % 9'luk vergi, Osmanlı Devleti'nin gümrük siyasetinde bağımsızlığına bir darbe idi. Ayrıca İngiltere, bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nde kendi dolaşma serbestîsine engel olan eski kısıtlamaların iptalini sağlamıştı.

Kırım Savaşı'nın (1853-1856) temel sebepleri arasında, eski bir kapitülasyon imtiyazının bozulmasına dair Rusya'nın iddiası ve Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks Hıristiyan tebaa üzerinde Rusya himayesinin kabulü meselesi de vardı. Buna karşın Kırım Savaşı sonunda Âlî Paşa, Paris'te barış konferansında bu iddianın reddini ve devletin bağımsızlık ve bütünlüğü için Avrupa garantisini sağladı (1856). Böylece Osmanlı Devleti Avrupa milletler câmiasına girecek, ayrıca kapitülasyonların lağvedilmesi sağlanacaktı. Bu son meselenin İstanbul'da toplanacak ayrı bir konferansta ele alınması konusunda mutabakata varıldı. Bu haber İstanbul'da ciddiye alındıysa da, toplantı hiçbir zaman gerçekleşmedi. 1861-1862'deki ticârî antlaşmalar yenilendiğinde kapitülasyonlar kendi bütünlüğü içinde yeniden teyit edildi. Sadece gümrük oranlarında bazı değişiklikler yapıldı.

Tanzimat dönemi devlet adamları artık kuvvetle inanıyorlardı ki, Osmanlı Devleti'nin toparlanması ve bağımsızlığı konusundaki ilk ve temel adım kapitülasyonlardan kurtulmakla atılacaktı. Bu maksatla, batılılaşma ve idare ile yargı sisteminin lâikleşmesinde esaslı tedbirler alırken bir taraftan da kapitülasyonların kötüye kullanılmasını önleyecek tedbirlerin yollarını araştırdılar.

1867 tarihli bir fermanda bir taraftan yabancılara gayri menkul alma müsaadesi verilirken, Osmanlı vatandaşlarının tâbi olduğu şartlara ve Osmanlı mahkemelerine tâbi olmaları ifade edildi. Fransız elçisinin yorumuna göre bu yeni imtiyaz, Avrupalılar'a Osmanlı ülkesinde sınırsız maden, ziraat ve orman zenginliklerini işletme hakkını sağlamaktaydı. Avrupa devletleri eski

kapitülasyonların sağladığı imtiyazların yenisinde sağlanmadığından şikâyetçiler; nihayet onlar da verildi. Belgenin sonunda, kapitülasyonu değiştirme hakkının saklı kaldığı belirtiliyordu. Âlî Paşa, 1867'de Avrupalılar'ın itiraz ve muhalefetlerini bertaraf etmek için Fransız Medenî Kanunu'nu benimsemeyi düşündü. Cumhuriyet dönemine kadar kapitülasyonların kaldırılması, her radikal reform hareketinde ve özellikle lâikleşme gayretlerinde temel hedef olmuştur.

Âlî Paşa, 1869 Osmanlı tâbiiyet kanununu çıkarmakla, Osmanlı hükümetinin tasvip etmediği maksatlı milliyet değişikliğinin hükümsüz olacağını kanunlaştırarak çok istismar edilen bu kapitülasyon imtiyazını sona erdirmeyi ümit ediyordu. Bu maddenin Avrupalı kuvvetler tarafından kabulü gerekiyordu. Bir süre sonra bütün Avrupalı devletlere gönderilen bir memorandumda Âlî Paşa, bir taraftan kapitülasyonların bir antlaşma niteliği taşıdığını kabul ederken, diğer taraftan istismar edilen başlıca noktalara dikkatlerini çekiyordu. Bu kötü uygulamaların sadece milletler hukukuna değil, bizzat kapitülasyon şartlarına da aykırı olduğunu belirterek, Osmanlı Devleti'nin bunların düzeltildiğini görmek istediğini önemle belirtiyordu. Başlıca istismar konuları "mahmi" statüsü, Osmanlı tebaasının ödediği vergilerden muafiyet, konsolosların bulunduğu ülke kanunları dışında bir statüye sahip olması, yabancı suçluları yargılamanın zorluğu, yabancıların kendi ülkelerinin tanımadığı Osmanlı hukukuna göre mahkemelerde sorgulanamaması hususu, Osmanlı mahkemelerindeki davalara konsolos mahkemelerinin müdâhalesi, Osmanlı kadısının kararında tercümanın müdâhalesi idi. Bu memorandumu, 1863 yılına ait konsoloslarla ilgili bir nizamnâme ve yabancıların yargılanmasıyla ilgili 1867 tarihli bir mazbata takip etti, fakat Avrupalı güçler, dâhilî vergilerle mahkemede tercüman hazır bulundurma ve padişahın izni olmadan misyoner mektebi açma gibi maddelerde değişikliği kesinlikle kabul etmediler.

1890'da ticarî antlaşmaların yenilenmesi için yapılan müzâkereler sırasında, Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılmasına razı olması öbür devletleri fena hâlde kızdırdı, fakat Almanya bunu diğer devletlerin de razı olması şartına bağlamıştı. Böylece, Osmanlı Devleti'nin durumu giderek yarı sömürge statüsünden farksız hâle gelmişti. Bankalar, denizyolları, madenler, gaz, elektrik, liman tesisleri, posta ve telefon gibi önemli bütün kamu hizmetleri artık imtiyazlı Avrupa şirketlerinin elinde bulunuyordu.

Tabii, kapitülasyon imtiyazlarının bu şekilde istismarının ve misyoner faaliyetleri arkasında emperyalist devletlerin siyasî ve askerî baskısı vardı. Tehlikenin farkında olan Türkiye'de kamuoyu kapitülasyonlara şiddetle karşı çıkmaya başladı. 1908'den itibaren her hükümet kapitülasyonların kaldırılmasını programının başına aldı.

1913'te İngiliz hükümetine verilen iki muhtırada Sadrazam Halil Paşa, gümrük vergisinin % 15'e yükseltilmesi, yabancı postahanelerin kaldırılması, yabancılara gelir vergisi getirilmesi ve nihayet kapitülasyonların zamanla tamamen kaldırılması için hukukçulardan oluşan bir komisyon teşkili hususlarını içeren âcil bazı değişiklikler teklif etti. İngiltere bu değişiklikler için bütün kapitüler devletlerin birlikte rızâsının gerekli olduğunu, ticarî ve malî mevzuatın kapitülasyonları ilgilendirmeyip daha önce akdedilen antlaşmalarla ilgili bulunduğunu iddia etti. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Osmanlı Devleti İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetleriyle tarafsızlık tavrını belirlemede başlıca ilke olarak kapitülasyonların lağvını ileri sürdü, müttefikler açık bir vaadde bulunmadılar. Bunun üzerine 8 Eylül 1914 tarihli bir fermanla devlet malî, iktisadî, hukukî ve idarî kapitülasyonların yabancılara sağladığı imtiyazları lağvettiğini bildirdi. Böylece, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden bütün yabancı devlet temsilcileri bundan böyle milletler hukuku prensipleri çerçevesinde muamele göreceklerdi. Bunun hemen ardından "şer'î ve nizamî mahkemelerin ayrılmasıyla ilgili nizamnâme" ilân edildi. Kapitüler devletler, tek taraflı ve keyfî olarak antlaşma haklarının kaldırılmasını protesto etmekte gecikmediler. Sèvres Antlaşması'yla herhangi bir değişiklik yapılmadan, hatta diğer galip devletlere de tanınmak üzere kapitülasyonlar yeniden konuldu. Lozan Antlaşması ile (24 Temmuz 1923) müttefik devletler kapitülasyonların lağvını kabule mecbur oldular.

Avrupa İle İlişkilerin Önemi

Osmanlı için Avrupa ile ticâretin kaçınılmaz önemini bilen Batılılar, kapitülasyon güvencelerini genişletmek için Bâbıâli'yi boykot ile tehdit ederlerdi. Âdet olarak var olan birtakım işlemleri sağlama bağlamak, bu yolla yerel otoritelerin aykırı isteklerinden kurtulmak için Avrupalı kumpanya veya devlet baskı yapar, olayların ortaya çıkardığı durumlar birer madde halinde mevcut kapitülasyona eklenirdi. Gerekli yeni maddeler, tüccar ve konsoloslar tarafından ilgili devlet otoritelerine bildirilirdi. Kapitülasyonlar sayesinde Avrupa ile olan ticâret büyük gelişme gösterdi. Yeni madde, şeyhülislâm'ın incelemesinden sonra pâdişahın doğrudan doğruya bir emriyle (*hatt-i şerîf*) yeni 'ahdnâmeye eklenir ve yerel otoritelere ferman ile bildirilirdi.

İstanbul gümrük gelirindeki gelişimi kısaca gözden geçirelim.

Kuşkusuz, Osmanlı Divân'ından bir Ceneviz kaynağına aktarılan kayıtlara göre, 1475'de İstanbul ve Gelibolu gümrük geliri üç yıllık iltizam karşılığı 120 bin Venedik altınına (yaklaşık 6 milyon akça) varıyordu. Elimize geçen en eski Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, birçok limanları içine alan İstanbul gümrük bölgesi (bu bölge Anadolu kıyılarından Aydın'dan İstanbul Boğazı'nda Yoros'a kadar, Rumeli tarafında Varna'dan Gelibolu Boğazı'nda Kilidülbahr'e kadar) geliri şöyle bir gelişme gösterir.

1481'de bölge gümrük geliri üç yıl için 9.500.000 akça hesaplanmıştır. Mültezimlerin artırmaları sonucu aynı yıl içinde dört yıllık gelir tahmini (*mukataa*) 12.500.000'dir.[15] Osmanlı gümrük sisteminin kaynağı, Roma-Bizans gümrük sistemi (kommerkion)'dir.[16] Gümrük gelirindeki bu gelişme, Osmanlı ticâretinin hızla artmış (% 50'den fazla) olduğunun kanıtıdır. Aynı şekilde Galata, Osmanlı döneminde Avrupa ve Akdeniz'le başlıca ticâret limanı olarak son derece gelişmiş bir Avrupa limanı görünümü almıştır.[17]

Avrupa ve Osmanlı

Bundan önce "Avrupa Devletler Denge Sistemi" başlıklı yazımızda Osmanlı Devleti'nin XVI. y.y.da Avrupa'nın siyâsî ve dinî yapılanmasında Osmanlı etkisi ve kültür alışverişi üzerinde durmuştuk.[18]

Siyâsî Etki

Özetlemek gerekirse, XVI. yüzyılda Osmanlı gücü, Avrupa Devletler Denge Sistemi'nin önemli bir ögesi olmuş, Avrupa'da üstünlük kurmaya çalışan Habsburglar'ın Alman İmparatorluğu ve II. Philip İspanyası'nın bu doğrultuda çabalarını önemli ölçüde önlemiş; Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi yükselen millî devletlere yardım ederek bir Avrupa Devletler Sistemi'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Abartısız söylenebilir ki, bugünkü Avrupa'nın siyasî coğrafyası Osmanlı etkisi hesaba katılmadan anlaşılamaz.

14. yüzyılda Venedik'e ve Papa'ya karşı Milano, Ferrara gibi küçük devletler, Osmanlı ile ilişkiye girmişler; 16. yüzyılda da Osmanlı'dan destek isteme politikası kıta Avrupası'na geçmiştir. Batı Avrupa devletleri Habsburglara karşı Osmanlı süper-gücünü, ya bir tehdit olarak, ya da fiilî askerî yardım olarak (özellikle Fransa) kullanmışlardır. Böylece, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti, Avrupa devletler sisteminin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Başka deyimle, Avrupa tarihinde önceki Hıristiyanlık-İslâm çatışması yerine, Doğu-Batı arasında siyâsî dayanışma ve bütünleşme dönemi gelmiştir.

Osmanlı'nın oynadığı bu siyâsî rolü, 19. yüzyıl başlarında Napoleon'un kıta imparatorluğuna karşı Çarlık Rusya'sının üstlendiği role benzetebiliriz. 16. yüzyıl sonlarında uzun Osmanlı Habsburg Savaşı (1593-1606) sırasında, Avrupa'nın harp teknolojisinde başardığı büyük devrim (ateşli silâhlarda ve

[15] H. İnalcık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea*, vol. I, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Cambridge: MA, 1996, 157-159.

[16] *Ibid*, 91-94.

[17] Bkz. H. İnalcık, "Ottoman Galata", yay. H.İnalcık, *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren, 1998, 271-376.

[18] *Doğu Batı*, IV-14 (Şubat-Nisan 2001), 122-143; buna ek olarak Avrupa ile kültür etkileşimi üzerinde bkz. "Siyaset, Ticâret, Kültür Etkileşimi", *Osmanlı Uygarlığı*, II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2003 (yayınlanacak).

kale tahkimatında) sonucu, Osmanlı, Avrupa politikasında önceki kesin siyâsî önemini kaybedecektir (Fakat yine de XVIII. yüzyılda Rusya'ya karşı Polonya'nın himayesi, Fransa ve İsveç'le ittifak).

OSMANLI'NIN AVRUPA DİN VE KÜLTÜR TARİHİ ÜZERİNDE ETKİSİ

Osmanlı tehdidi, Papa ve İmparatoru tüm Avrupa güçlerini kontrolleri altına alarak bir Haçlı seferi yapma plânına sevketmiştir.[19] Özellikle İstanbul fethinden (1453) sonra bu çabalar Avrupa politikasında ivme kazanmıştır. Avrupa'da aynı dönemde baş gösteren dinî reform hareketleri (Luther, Calvin) Papa ve İmparator'a karşı cephe aldığı için, Haçlı siyasetiyle ilişkilenmiş, Osmanlı Devleti'ni dinî karşıtlıkları desteklemeye sevketmiştir.

Osmanlılar, her yerde Protestanları kendi müttefikleri gibi görüyor, pâdişah onlara ajanlar ve teşvik edici mektuplar gönderiyordu. Luther'in yakını Melanchton, bir ara İstanbul Ortodoks Rum Patriki ile temasa geçmişti. Osmanlı'nın Habsburglar'a karşı Orta Avrupa'da askerî baskısının, Protestanlığın Avrupa'da yayılıp yerleşmesinde başlıca faktörlerden biri olduğu şimdi tarihçilerce kabul edilen bir gerçektir.[20] Osmanlı himayesinde Transilvanya (Erdel), Kalvinistlerin kalesi hâline gelmiş ve Hıristiyanlığın temel inancı teslisi inkâr eden aşırı Unitarian'lar orada yerleşmiştir. Transilvanya Voyvodaları 17. yüzyıl Din Savaşları'nda (1618-1648) Protestanlar yanında önemli rol oynamışlardır.

KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ

Osmanlı-Avrupa maddî kültür etkileşimini ilkin tarım alanında görürüz. Balkanlar ve Macaristan'da pirinç, pamuk, üzüm çeşitlerinin yaygınlaşması, Hollanda'da lâle ekimi bu etkiler arasında sayılabilir. Buna karşı Avrupalılar'ın Amerika'dan getirdikleri tütün, mısır Osmanlı ülkesinde yayılarak[21] devrimsel ekonomik-sosyal sonuçlar doğurmuştur. 16. ve 17. yüzyılda Avrupalılar'ın Amerika plantasyonlarında kahve, şeker kamışı, pamuk yetiştirmeleri Osmanlı ticâretini olumsuz etkilemiştir.

[19] Şimdi bu konuda en kapsamlı eser, K. Setton, *The Papacy and the Levant* (1204-1571), I-IV, Philadelphia: 1976-1984; D. Vaughan, *Europe and the Turk*, Liverpool, 1974.
[20] S. A. Fisher – Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestantism*, Cambridge: Mass. 1959; C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism During the Reformation 1578-1608*, New york: 1972; K. M. Setton, "Lutheranism and the Turkish Peril", *Balkan Studies*, III (1962), 133-168; Pannier, "Calvin et les Turcs", *Revue Historique*, 62 (1937), 268-286.
[21] T. Stoijanovich, "Le Mais", *Annales*, 1951 (Nisa-Mayıs 1951), 190-193

Bu arada, Amerikan gümüşünün ve Avrupa gümüş paralarının 1580'lerden itibaren Osmanlı pazarını istilâsı, Osmanlı maliye ve ekonomisini derinden etkileyecektir.[22]

Sâniyen: Galata, Beyrut, Trablusşam, İzmir, Selânik, Venedik, Marsilya, Dubrovnik gibi ticâret limanlarında oluşan Frenk (Avrupalı) kolonileri veya Osmanlı kolonileri dolayısıyla (yalnız Galata'da 1478'de 332 Katolik Avrupalı aile yaşıyordu. Venedikliler, Levant'ta 5 bin aile idi) kültür (âdetler ve yaşam tarzı, sanat) bakımından oldukça önemli karşılıklı etkileşme gözlenmektedir. 15-16. yüzyıllarda İtalya'da *allaturca,* 18. yüzyılda Fransa'da *Turquerie* bu etkileşimin canlı görünümleridir.[23]

AVRUPA-OSMANLI TİCARETİNDE GELİŞME

1570-1573 Kıbrıs Savaşı süresince Venedik, Osmanlı ile savaş hâlinde olduğundan, Osmanlı ülkesi ile ticâretini büyük ölçüde kaybetmiştir. Venedik'in rakibi olarak gelen Fransa (1569 kapitülasyonları), İngiltere (1580 kapitülasyonları), ve Hollanda (1612 kapitülasyonları) bu sayede 1570-1600 döneminde dünya ticâretinde ilk önemli atılımlarını yapmış ve küresel ticâret kumpanyalarını kurmuştu.[24]

Osmanlı'nın Kapitalist Dünya Ekonomisi'ne[25] katılımları, ilkin Levant (Osmanlı egemenliği altında birleşen Doğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz ticâret bölgesi) bölgesinde gerçekleşmiştir. Mısır ve Kızıldeniz'de Memlûkların (1517), Bağdat ve Basra'da Safevî İranı'nın (1534) yerine geçen Osmanlılar, Süveyş'te vücûda getirdikleri güçlü donanma sayesinde Portekiz tekelini kırarak Ortadoğu-Hint Okyanusu baharat yolunu yeniden açmışlardır. İngiltere ve Hollanda, Hint Okyanusu'nda, Hindistan, Basra Körfezi (Hürmüz) ve Endonazya'da Portekizliler'in yerini alarak (1590'dan sonra), denizaşırı koloni imparatorluklarını kurmadan önce (İngiliz East India Company 1600'de, Hollanda East India Company (VOC) 1602'de kuruldu), 1590'da kurulan Levant Company, İngiltere'nin Doğu ticâretinde en önemli ve başarılı ilk girişimi olmuştur.[26] İlk Osmanlı tüccarı 1580'de Londra'da Sultan için mal almaya geldiler. İngiliz ticareti hızla gelişti. 17. yüzyılda İngiltere rakiplerini geride bıraktı; Papa'yı tanımadığı için Osmanlı'ya çelik, kalay, barut gibi stratejik maddeleri serbestçe gönderiyordu. 1588'de Osmanlı ülkesinden hareket eden 5 İngiliz gemisinin taşıdığı mallar arasında baharat, İran

[22] H. İnalcık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış", *Doğu Batı*, 4-17 (Kasım-Ocak 2001-2002) 9-34.
[23] D. Grégorie, *Le Divan Magique*, Paris 1998; konu üzerinde şimdi bkz. H. İnalcık, "Siyaset, Ticâret, Kültür Etkileşmesi", *Osmanlı Uygarlığı*, II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2003, 568-609.
[24] N. Steensgaard, *Carracks, Caravans and Companies*, Copenhagen: 1972.
[25] E. Wallerstein, *The Modern World System*, I-III, New York: 1974-1980.
[26] H. İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, yay. H. İnalcık, Cambridge: 1994, 367-379.

ipeği, Türk pamukluları, Çin porseleni, pamuk, zeytinyağı ve kuru üzüm vardı. Daha 1569'da Hollanda başkaldırısı önderi I. William Osmanlı hükümetine başvurarak İspanya'ya karşı destek istemişti. Hollanda tüccarının Levant'la faaliyetine kesinlikle 1570'lerde (kuşkusuz daha önce Fransız bayrağı altında) tanık olmaktayız (ilk Hollanda gemisinin Galata'ya gelişi 1589). Bu ticâret hızla gelişerek Fransız ticâretiyle rekabet eder duruma geldi. Bu dönemde Hollanda gümüş paraları (*rixdal-Esedî Guruş*) Osmanlı pazarında akçanın yerini alacak kadar bollaştı. Hollanda Levant kumpanyası 1625 tarihinde kuruldu.[27]

Hızla genişleyen ticâret sonucu, Osmanlı Sultanı 1612'de Hollanda'ya, Fransa ve İngiltere'ye tanınan ticâret imtiyazlarını bağışladı (ilk kapitülasyon tarihi 1612). Özetle, kapitülasyonların sağladığı güvence sayesinde Osmanlı ülkesiyle gelişen ticâret; İngiliz ve Hollanda kumpanya ticâretinin, başka deyimle kapitalist ekonominin gelişmesinde ilk temelleri atmıştır.

KAYNAKÇA

Kapitülasyonlar ve Batı ticareti başlıca şu iki araştırmamıza dayanmaktadır: "İmtiyâzât" *Encyclopaedia of Islam*, II. Baskı (Leiden: Brill) ve *An Economic and Social History of the Ottoman Empire,I, Cambridge 1994, s. 315-379.*

Osmanlı Arşivi: *Ecnebî Defterleri, Francalu Defteri*, nr. 26/1. Public Record Office, SP 105/216, 334; British Museum, Ms. Or. Nr. 9053, vr. 282.

Feridun Bey, *Münşeât*, II. 324, 381-385,550.

Mevkufâtî Mehmed, *Şerh ve Tercüme-i Mülteka'l-ebhur*, İstanbul 1320, I, 347-349; II, 284.

Sir Th. Roe, *The Negotiations of sir Thomas Roe, 1621-1628*, London 1740, tür.yer.

Sir J. Porter, *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*, London 1771, 337-464.

C. Peyssonel, *Traité sur la commerce de la mer noire*, Paris 1787, I-II, tür.yer.

E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, Paris 1840-60, I-IV, tür.yer.

Treaties Between Turkey and Foreign Powers, 1535-1585, London 1855.

G.M. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, Venice 1880-89, I-II.

I. de Testa, *Recueil des taraités de la porte ottomane avec les puissances étrangères*, Paris 1864-96; I, 93-102, 141-151; VII, 526-527, 548-554.

M. Belin, *Des capitulations et des tratiés de la France en Orient*, Paris1870, s. 59, 89.

Cevdet, Târih, II, 135, 144, 184-203, 338-343; III, 125-127, 130, 270; VI, 130; VIII, 107.

Sir A. Paget, *Diplomatic and Other Correspondence*, London 1896, I-II, tür.yer.

G. Noradounghian, *Recueil d'actes Internationaux de l'Empire ottoman*, Paris 1897, I, 113-118, 165, 167-168, 270, 315,338, 408-409.

P.Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle*, Paris 1897, I, 417, 473. a.mlf., *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris 1911, II, 279.

Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, I, 675-678, 681-685.

Düstûr, Birinci Tertib, 1,16,18, 230.

[27] A. H. De Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic*, Leiden: 1978; bu dönem Osmanlı-Hollanda ilişkileri üzerinde Bülent Arı'nın arşiv belgelerine dayanan doktore tezini beklemek gerekir.

G. F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, London 1920, s. 149.

Ch. Roux, *Les échelles de Syrie et de Palestine au XVIIIe siècle*, Paris 1928, s. 153, 171-193.

Mahmoud Esad, *Du régime des capitulations ottomanes, leur charactère Juridique d'après l'histoire et les textes*, İstanbul 1928.

N. Sousa, *The Capitulary Regime of Turkey*, Baltimore 1933, tür.yer.

W. Foster, *England's Quest of Eastern Trade*, London 1933, s. 21-71.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara 1940, III/1, s. 156-162.

G. Tongas, *Les relations de la France avec l'Empire ottoman*, Toulouse 1942.

Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişimi (1553-1610)*, Ankara 1953, s. 181, 197; a.mlf. "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *DTCF*, VII/1 (1949), s. 1-27.

Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 108-119, 121-137.

Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960, s. 191.

A. C. Wood. *A History of the Levant Company*, London 1964, s. IX-XII, 7, 27, 180-181.

İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk Fransız Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1964, s. 315-337.

N. H. Biegman, *The Turco Ragusan Relationship*, The Hague-Paris 1967.

W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, tür.yer..

Halil İnalcık, "Ottoman Galata", *Première Rencontre International sur l'empire ottoman et la Turquie moderne* (haz. E. Eldem), İstanbul 1991, s. 17-116; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devresinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *TTK Belleten*, XV/60 (1951), s. 656-661.

Muâhedât Mecmuası, I, İstanbul H. 1294, s. 14-35,36,52,83,90, 146; III (1297), s. 135-147, 275-284, 285-319.

M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Vesikalar Külliyatında Kanuni Sultan Süleyman Belgeleri", *TTK Belgeler*, 1/2 (1964), s. 119-220.

N. Steensgaard, "Consuls and Nations in the Levant", *Scandinavian Economic History Review*, XV/1-2, Stockholm 1967, s. 13-55.

Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *TTK Belleten*, XXXII/126 (1968), s. 257-289.

DOĞU BATI

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

ISSN:1303-7242 Sayı: 24 2003/24
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
GENEL YAYIN YÖNETMENİ: Taşkın Takış
SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Savaş Köse
ANKARA TEMSİLCİSİ: Sunay Aksoy
DIŞ İLİŞKİLER SORUMLUSU: Kemal Altunboğa
REKLAM: Murat Varan
HALKLA İLİŞKİLER: Şermin Korkusuz

YAYIN KURULU
Halil İnalcık, E. Fuat Keyman,
Mehmet Ali Kılıçbay, Etyen Mahçupyan,
Süleyman Seyfi Öğün, Doğan Özlem,
Ali Yaşar Sarıbay

DANIŞMA KURULU
Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Cem Deveci,
Nezih Erdoğan, Ahmet İnam,
Hasan Bülent Kahraman, Yusuf Kaplan,
Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert, İlber Ortaylı,
Ömer Naci Soykan, İlhan Tekeli,
Mirze Mehmet Zorbay

SANAT YÖNETMENİ: Özlem Özkal

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere
Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos
aylarında yayınlanır.

Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak
gösterilerek alıntı yapılabilir.
İmla ve noktalamalarda yazarın metni
esas alınmıştır.
Dergiye gönderilen yazıların yayınlanıp
yayınlanmaması yayın kurulunun
kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad: 23/8 Kızılay/ANKARA
Tel: 0 (312) 425 68 64 / 425 68 65
Fax: 0 (312) 384 34 37
E-mail: dogubatidergisi@hotmail.com
www.dogubati.com

Görsel Düzenleme: Tasarımhane Tanıtım Ltd.
Tel: 0(312) 426 87 31
E-mail: yardim@tasarimhane.com.tr
Baskı: Cantekin Matbaacılık,
Ağustos 2003

1. Baskı: 4 000 adet

Önceki Sayılar ve Abonelik için:
Tel: 0 (312) 425 68 65

Kapak Resmi: Persuasive Images

İÇİNDEKİLER

DOĞU BATI'DAN 7
Savaş Gerçeği Barış İdeali

SAVAŞ VE BARIŞ

CEMAL BÂLİ AKAL 11
Masumlar Öldürülemez-Masumlar Öldürülebilir: Vitoria, El Inca Ve Spinoza'da İletişim Hakkı "Masumlar Öldürülebilir-Masumlar Öldürülemez "

NUR BİLGE CRISS 29
Barışı Olmayan Savaş

HALİL İNALCIK 55
Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticâret

ERHAN BÜYÜKAKINCI 83
Uluslararası İlişkilerdeki Savaş İncelemelerinde 'Tarih'in Metodolojik Araç Olarak Kullanımına Bir Bakış

EMRE BAĞCE 105
Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak

MUSTAFA KİBAROĞLU 123
Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Türkiye

M. ALİ KILIÇBAY 143
Savaş ve Ekonomi

ALİ L. KARAOSMANOĞLU 147
Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi

SAVAŞ VE BATI

ERTUĞRUL TURAN 161

SAVAŞ VE DOĞU

RÜSTEM ERKAN -FARUK BOZGÖZ 173
Kabîle-Aşîret Asabiyet ve Savaş

SAVAŞ VE KADIN

METİN YEĞENOĞLU- SİMTEN COŞAR 211
Savaş ve Patriarka: Savaş ve Barışı Yeniden Düşünmek

SAVAŞ VE MEDYA

BELKIS AYHAN TARHAN 231
Görmek, Gözlemek, Savaş ve Teknoloji

DİLRUBA ÇATALBAŞ 245
Savaşı Aktarmak ve Anlamlandırmak: Gazeteciliğin Profesyonel Değerleri ve Yaygın Medyanın Tutumu

ÇEVRE

GÜLGÜN TUNA 257
Uluslararası Örgütler ve Çevre

TÜRKİYE

ÇINAR ÖZEN 275
Global Siyasal Sistem ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme

ORHAN GÜVENEN 289
Türkiye 1 Ocak 1981'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Üye Olabilir Miydi?